

Міжнародний досвід профілактики службових правопорушень працівників судово-експертних установ для вдосконалення законодавства України

Олексій Корнєв ^{*а}, Сертан Алібекіроглу ^{**б}

^{*} Д-р філос. в галузі права, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8030-1254>, e-mail: oleksii_korniev@ukr.net

^{**} Ph. D., доц., Газіантепський університет, м. Газіантеп, Туреччина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5820-8723>, e-mail: alibekiroglu@gante.edu.tr

^а Методологія, концепція, написання оригінального рукопису.

^б Формальний аналіз, адміністрування проекту, ресурси, нагляд.

DOI: [10.32353/khrife.3.2024.09](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.09) УДК [005.336.4-027.63:343.98:340.134](477)

Надійшло 25.06.2024 / Рецензовано 25.06.2024 / Прийнято до друку 26.09.2024 /

Доступно онлайн 30.09.2024

Мета статті — розробити конкретні рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення механізму загальної та індивідуальної профілактики службових правопорушень працівників судово-експертних установ. Для досягнення цієї мети використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Проаналізовано застосування підходів до профілактики службових правопорушень у діяльності судово-експертних установ Німеччини, Франції, Польщі, країн Балтії. Досліджено, як цей досвід можна адаптувати до українського контексту. Наголошено на важливості правового виховання та навчання, стандартизації та сертифікації судових експертиз, гідного матеріального забезпечення працівників, а також контролю за якістю їхньої діяльності. Розглянуто напрями вдосконалення національного законодавства, яке регламентує профілактику службових правопорушень в Україні. Зауважено необхідність розроблення й упровадження нових законодавчих актів, які б ураховували міжнародний досвід і відповідали сучасним вимогам. Запропоновано конкретні заходи, які можуть сприяти підвищенню ефективності профілактичної роботи.

Ключові слова: профілактична робота; службові правопорушення; дисципліна; управління; виховання; іноземний досвід; судово-експертна діяльність; національне законодавство.

Постановка наукової проблеми

Удосконалення адміністративно-правового забезпечення профілактики службових правопорушень у сфері професійної діяльності працівників судово-експертних установ України — це комплексний процес, який передбачає перегляд багатьох засад та аспектів зазначеної профілактики й залучення низки інструментів і джерел, які можуть бути корисними для належного здійснення цього процесу. Одним із таких важливих і корисних джерел отримання інформації про загальні й окремі особливості досліджуваної проблеми є досвід. Утім, оскільки в Україні такого досвіду небагато, доречно вдаватися до вивчення подібного іноземного досвіду з метою виокремлення його позитивних і доцільних для використання в українських реаліях зразків. Окрім цього, актуальність дослідження зазначеного іноземного досвіду обумовлена зовнішньополітичним курсом нашої держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію, закріпленням у Конституції України. В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі — *Угода*)¹, зазначено, що сторони посилюють співпрацю шляхом обміну досвідом та інформацією щодо їхніх

найкращих практик і нормативно-правової бази. Сторони домовились надалі розвивати судову співпрацю в цивільних і кримінальних справах, повною мірою використовуючи відповідні міжнародні й двосторонні документи та ґрунтуючись на принципах юридичної визначеності та праві на справедливий суд. Також в Угоді зазначено, що в межах співпраці у сфері юстиції, свободи та безпеки сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права й укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співпраця буде спрямована на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності й неупередженості, боротьбу з корупцією та профілактику службових правопорушень. Співпраця у сфері юстиції, свободи та безпеки відбуватиметься за принципом поваги до прав людини й основоположних свобод.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблема профілактики службових правопорушень у професійній діяльності працівників судово-експертних установ привертала увагу вітчизняних та іноземних науковців: М. Гузели та В. Канціра²; Г. Спіциної та І. Петрової³;

- 1 Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифік. із заявою Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII (зі змін. та допов). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 01.06.2024).
- 2 Гузела М., Канцір В. Зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 906. С. 129—135. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).
- 3 Петрова І. А., Спіцина Г. О. До питання формування кодексу поведінки судового експерта. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 114—119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2019_2_22 (дата звернення: 01.06.2024).

О. Олійника⁴; С. Коропецької та В. Савченко⁵; Р. Філоненка⁶; І. Пасічної⁷; О. Падалки⁸; О. Новікова⁹; А. Р. Winburn, C. M. J. Clemmons, T. A. Delgado, S. Hartley, K. E. Latham, M. A. Pilloud, S. D. Tallman¹⁰; J. Rothschild та T. D. Miethe¹¹.

М. Гузела та В. Канцір слушно зазначають, що ефективність експертно-криміналістичної діяльності прямо залежить від рівня її організації та відповідності сучасним потребам боротьби зі злочинністю й науково-технічним досягненням¹².

Науковці зауважують, що варто розглянути деякі аспекти судово-експертної діяльності під час кримінального провадження в іноземних країнах. Такий міжнародний досвід може бути корисним не лише для організації судово-експертної діяльності в Україні,

а й для покращення всієї процедури отримання доказової інформації у кримінальному провадженні. Важливо враховувати, що систему організації судово-експертної діяльності та статус експерта регламентовано законодавством і відомчими нормативними актами конкретної країни. У більшості європейських країн, як і в Україні, правова регламентація базується на чинному кримінально-процесуальному законодавстві, тоді як відомчі нормативні положення визначають порядок внутрішньосистемної діяльності.

Дослідники справедливо наголошують, що особливу увагу слід приділити проблемам організаційної структури експертно-криміналістичних підрозділів у європейських країнах, а також питанням їхньої компетенції та організації

- 4 Олійник О. О. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності. *Митна справа*. 2013. № 4 (2). С. 270–274. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_4%282%29__49 (дата звернення: 01.06.2024).
- 5 Коропецька С. О., Савченко В. А. Перспективні напрями вдосконалення судово-експертної діяльності з урахуванням зарубіжного досвіду. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 348–352. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.04.63 (дата звернення: 01.06.2024).
- 6 Філоненко Р. Демократизація українського суспільства — засаднича складова входження України до простору Європи. *Віче*. 2011. № 2. С. 9–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_2_5 (дата звернення: 01.06.2024).
- 7 Пасічна І. О. Навчальний посібник з дисципліни «Законотворчість, нормотворчість та правореалізація» для студентів спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування. Полтава, 2019. 113 с. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/5902> (дата звернення: 01.06.2024).
- 8 Падалка О. Становлення та розвиток діяльності органів поліції Польської Республіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 187–190. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/34.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).
- 9 Новіков О. В. Публічно-правове забезпечення протидії корупції в умовах регіонального розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 22 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/auto/31/a4.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).
- 10 Winburn A. P., Clemmons C. M. J., Delgado T. A., Hartley S., Latham K. E., Pilloud M. A., Tallman S. D. Responding to the American Academy of Forensic Sciences vision, mission, and values statements: Comments, revisions, and proposed actions. *Forensic science international: Synergy*. 2021. Vol. 9 (3). Pp. 1–4. DOI: 10.1016/j.fsisyn.2021.100197 (дата звернення: 11.06.2024).
- 11 Rothschild J., Miethe T. D. Whistle-Blower Disclosures and Management Retaliation: The Battle to Control Information about Organization Corruption. *Work and Occupations*. 1999. Vol. 26. Is. 1. Pp. 107–128. DOI: 10.1177/0730888499026001006 (дата звернення: 06.06.2024).
- 12 Гузела М., Канцір В. Зазнач. твір. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).

діяльності¹³. На нашу думку, цей аспект є важливим для України, оскільки належна організація та чітка регламентація діяльності таких підрозділів сприятиме підвищенню ефективності їхньої роботи¹⁴.

О. Олійник у своїх працях зауважує про те, що в сучасних умовах, коли Україна прагне до європейських цінностей, правові системи нашої країни та Європейського Союзу (далі — ЄС) у деяких аспектах зближуються. Із цієї позиції проблема узагальнення іноземного досвіду адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності стає нагальною. Він справедливо зауважує, що в умовах нашого прямування до ЄС нам слід запозичувати найкраще із іноземного досвіду, адаптуючи його до національних особливостей¹⁵. На нашу думку, такий підхід дасть змогу Україні не лише покращити свою судово-експертну діяльність, а й зміцнити правову систему загалом, забезпечуючи більш ефективне та справедливе здійснення правосуддя. Упровадження передового іноземного досвіду, адаптованого до українських реалій, є важливим кроком до вдосконалення національної судово-експертної системи та підвищення рівня її ефективності.

С. Коропецька та В. Савченко зауважують, що європейська інтеграція України потребує впровадження світо-

вих стандартів у сферу судової експертизи¹⁶.

С. Корнійко стверджує, що глобалізаційні процеси і євроінтеграційний курс України зумовлюють необхідність досліджувати іноземний досвід адміністративно-правового регулювання експертної діяльності у сфері комп'ютерних технологій¹⁷. Результати такого дослідження дадуть змогу визначити перспективи вдосконалення національного законодавства. Це важливий крок для України, оскільки перейняття найкращих практик інших країн допоможе підвищити якість судово-експертної діяльності, зробити її більш об'єктивною і неупередженою.

В. Чумак вважає, що в сучасних умовах утвердження прав і свобод людини є провідним принципом діяльності майже кожної держави світу. Дотримання прав людини є показником ефективного державного механізму із соціально орієнтованим напрямом розвитку правової та демократичної держави. Це позначається і на системі судово-експертних установ, які мають забезпечувати захист і справедливе оцінювання правовідносин. Він зауважує, що організація судово-експертної діяльності в Україні, попри докладну правову регламентацію, усе ще не є досконалою. Саме тому для досягнення більшої ефективності в судово-експертній діяльності в Украї-

13 Гузела М., Канцір В. Зазнач. твір. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> (дата звернення: 01.06.2024) ; Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ, 2004. 388 с. URL: <http://librarium.freehostia.com/pravo/sud/sudexpert.html> (дата звернення: 01.06.2024).

14 Гузела М., Канцір В. Зазнач. твір. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).

15 Олійник О. О. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_4%282%29__49 (дата звернення: 01.06.2024).

16 Коропецька С. О., Савченко В. А. Зазнач. твір. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.04.63 (дата звернення: 23.06.2024).

17 Корнійко С. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності у сфері комп'ютерних технологій у зарубіжних країнах. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 3. С. 157. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.3.26 (дата звернення: 23.06.2024).

ні важливо не лише переймати найкращі світові стандарти, а й адаптувати їх до національних умов. Це сприятиме підвищенню якості судової експертизи, забезпеченню незалежності й об'єктивності експертних досліджень, що своєю чергою зміцнить довіру громадян до правосуддя. Цілком справедливим є твердження про те, що питання про запозичення успішного іноземного досвіду діяльності та функціонування судово-експертних установ доволі складне, тому не слід просто копіювати законодавство іноземних країн, зокрема учасниць ЄС,— необхідно враховувати вітчизняний менталітет та особливості національної специфіки розвитку судово-експертної діяльності й організаційної будови судово-експертних установ¹⁸.

Мета статті

Розробити рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення механізму загальної та індивідуальної профілактики службових правопорушень працівників судово-експертних установ.

Методи дослідження

Застосовано загальнонаукові (індукція, дедукція, аналіз, синтез, моделювання, системний аналіз) і спеціальні методи (статистично-порівняльний аналіз, статистичний метод).

Викладення основного матеріалу дослідження

Проблема організації судово-експертної діяльності в Україні є сьогодні особливо актуальною. На нашу думку, аналіз іноземного досвіду в цій сфері є надзвичай-

но важливим, адже може надати цінні орієнтири для вдосконалення системи судово-експертної діяльності.

В іноземних країнах реалізують принципи забезпечення незалежності експерта, орієнтування не на відомчу належність, а на наявність спеціальних знань, необхідних для виконання завдань правосуддя, забезпечення принципу змагальності експертів, а також інші принципи, важливі для об'єктивного і кваліфікованого судочинства. Важливою метою міжнародного експертного співтовариства є підвищення компетенції у сфері судово-експертної діяльності загалом і комп'ютерних технологій зокрема. Для забезпечення належної якості результатів експертної діяльності застосовують стандартизацію судових експертиз і досліджень, сертифікацію компетентності експертів, сертифікацію науково-методичного забезпечення експертиз і акредитацію судово-експертних лабораторій.

Сьогодні у світі працює багато міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на міжнародну співпрацю судово-експертних установ і проведення різних видів експертних досліджень. Одна з найважливіших — Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI). Окрім загальної роботи у сфері управління якістю та компетенцією, досліджень та розробок, освіти та навчання, у межах ENFSI функціонує 17 експертних робочих груп, у складі яких перебувають 54 експертні установи, 41 з яких — із держав-членкинь ЄС. Завдяки цьому Європейська комісія визнала ENFSI монопольною організацією у сфері судової експертизи.

Важливо зазначити, що українські судово-експертні установи останнім

18 Чумак В. В. Зарубіжний досвід організації діяльності судово-експертних установ. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (91). С. 235—244. DOI: 10.32631/v.2020.4.22 (дата звернення: 25.06.2024).

часом активно співпрацюють з ENFSI¹⁹. Кожна країна має свою систему права та правові традиції, проте судово-експертна діяльність ґрунтується на загальних наукових засадах і методах. Налагодження співпраці, обмін досвідом і технологіями, пошук нових шляхів і підходів до взаємодії — важливі аспекти цієї діяльності.

Уважаємо за необхідне зосередитися на досвіді європейських країн щодо профілактики службових правопорушень у діяльності судово-експертних установ. Розпочнемо з аналізу досвіду Німеччини та Франції як визнаних лідерів у цій галузі.

У Німеччині приділяють особливу увагу протидії корупції та службовим правопорушенням. Провідну роль тут відіграє Федеральне кримінальне відомство, яке розробляє стратегії і методи боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Відповідальність за виявлення і попередження корупції серед поліцейських покладено на досвідчених керівників, які проводять службові перевірки інформації, що надходить із різних джерел, включно з анонімними.

І. Григоренко зазначає, що, хоча в Німеччині передбачено сувору відповідальність за корупційні та службові правопорушення, основними методами протидії є превенція та профілактика. Це дає змогу не тільки протидіяти правопорушенням, а й запобігати іншим видам порушень з боку поліцейських. Важливим елементом профілактики є розроблення правил і рекомендацій для державних службовців та інших працівників щодо дій у різних ситуаціях з метою уникнути скоєння правопо-

рушень²⁰. Судово-експертна діяльність у Німеччині підлягає ліцензуванню. Сертифікацію експертних установ здійснює Національний орган з акредитації (нім. *Deutsche Akkreditierungsstelle*), який створив систему підтвердження якості судових експертиз, обов'язкову на всій території країни. Існують також окремі служби, які видають сертифікати на специфічні експертизи з дозволу Національного органу з акредитації. Експертні заклади переважно створюють при університетах (державних або приватних).

Кожна федеральна земля Німеччини має незалежну судово-експертну лабораторію, яка є частиною Державного кримінального управління (нім. *das Landeskriminalamt*), і федеральні поліцейські формування (нім. *das Bundeskriminalamt*) із власними відділами судових досліджень. Така структура обумовлена територіальним устроєм держави і спрямована на прискорення правозахисних процесів та відповідей на важливі питання експертного характеру. Для забезпечення законності та високого рівня службової дисципліни в судово-експертних установах Німеччини значну увагу приділяють профілактиці службових правопорушень. Основні інструменти цієї профілактики — правове виховання та навчання, орієнтовані на підвищення рівня правової свідомості та правової культури працівників. Профілактичний вплив здійснюють на кількох рівнях: загальнодержавному, галузевому, локальному й індивідуальному.

На загальнодержавному рівні профілактичний вплив спрямовано не лише на працівників судово-експертних установ, а й на всю сферу службово-трудової

19 Коропецька С. О., Савченко В. А. Зазнач. твір. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.04.63 (дата звернення: 23.06.2024).

20 Григоренко І. А. Зарубіжний досвід протидії службовим зловживанням та корупції в діяльності поліції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 146—155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2014_1_16 (дата звернення: 26.06.2024).

діяльності та їхніх відносин. Це досягається завдяки інформаційно-роз'яснювальній роботі серед населення та пропагуванню відповідних зразків поведінки. Засоби масової інформації відіграють у цій роботі ключову роль, поширюючи профілактичну інформацію, що формує правову культуру громадян.

На галузевому рівні профілактику здійснюють у межах окремих органів влади, підпорядкованих науково-дослідним інститутам. Профілактична робота передбачає прийняття відомчих нормативно-правових актів, розроблення програм і методичних рекомендацій. Важливим аспектом є професійна освіта працівників судово-експертних установ, зокрема підвищення їх кваліфікації. Інститут криміналістичних досліджень, провідна науково-дослідна установа німецької кримінальної поліції, активно підтримує зусилля федеральних органів поліції та поліції земель у боротьбі зі злочинністю. Інститут проводить криміналістичні й інші види судово-експертних досліджень, розробляє поліцейські методики, а також здійснює навчання та підвищення кваліфікації співробітників²¹.

На локальному (тобто на рівні окремих судово-експертних установ) і на індивідуальному рівнях профілактики службових правопорушень ключову роль відіграють керівники установ. Вони мають розробляти внутрішні нормативні документи щодо профілактичної роботи та проводити відповідні заходи з колективом і окремими працівниками.

На нашу думку, така багаторівнева система профілактики службових пра-

вопорушень є надзвичайно ефективною, оскільки вона охоплює всі аспекти діяльності судово-експертних установ і забезпечує комплексний підхід до підвищення правової свідомості та дисципліни. Зокрема, акцент на правове виховання та постійне підвищення кваліфікації працівників сприяє формуванню високопрофесійного й етично орієнтованого персоналу.

Україні варто звернути увагу на досвід Німеччини у цій сфері й адаптувати його до національних умов. Упровадження подібної системи профілактики службових правопорушень може сприяти підвищенню ефективності роботи судово-експертних установ, формуванню правової культури та зміцненню довіри громадян до правосуддя. Особливо важливим є врахування національних особливостей і створення нормативно-правової бази, що регулюватиме профілактичну діяльність на різних рівнях — від загальнодержавного до індивідуального.

Франція також є однією з провідних країн Європи, де експертно-криміналістична служба — частина збройних поліцейських формувань (Національної жандармерії та Національної поліції) і підпорядковується Міністерству оборони. У складі Національної жандармерії діє унікальний експертно-криміналістичний інститут, який активно співпрацює з поліцейськими, слідчими, прокурорами й суддями. Крім того, у Франції наявна практика створення експертних асоціацій, палат і спілок. Кожна з таких організацій має власний кодекс, що визначає права і обов'язки її членів.

21 Коротаєв В. М. Порівняльний аналіз адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичного дослідження в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 116—117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2018_1_24 (дата звернення: 25.06.2024) ; Любченко С. О., Нізовцев Ю. Ю., Парфило О. А. Система забезпечення судово-експертної діяльності в державах — членах НАТО : наук.-практ. огляд / за заг. ред. О. А. Парфила. Київ, 2015. 56 с.

Експерти, які є членами цих професійних організацій, зобов'язані дотримувати зазначених у кодексі правил, мати відповідні права та виконувати обов'язки²².

Як і в Німеччині, у Франції багато уваги приділяють питанням профілактики корупції та службових правопорушень. Під час підготовки працівників особливу увагу звертають на підвищення професійності шляхом удосконалення спеціальних навичок, зміцнення зв'язків із населенням, підвищення рівня загальної та правової культури, розвитку почуття особистої відповідальності та здатності до ініціативних дій²³. Для формування та підтримки високого рівня правової свідомості, правової та професійної культури у працівників судово-експертних установ французька влада уважно ставиться до питання їх матеріального забезпечення. Особливу увагу приділяють контролю за якістю документації та методичного забезпечення працівників, зокрема документів, що визначають посадові права й обов'язки, а також рекомендацій з належної службової поведінки.

Дослідники наголошують на важливості етики в державному секторі для зміцнення легітимності державних інституцій через неупереджене професій-

не судження. Особи, які діють від імені державних структур, повинні нести відповідальність перед суспільством і бути відкритими до дискусій із ним. У цьому контексті методологічні інструкції з етики відіграють головну роль у зміні менталітету та професійної поведінки осіб, залучених до прийняття державних рішень.

Не менш цікавим для України є досвід Польщі, яка має багато спільного з нашою країною в організації та функціонуванні судово-експертних установ. У Польщі судово-експертні лабораторії підпорядковано як Міністерству юстиції, так і Міністерству внутрішніх справ. О. Дуфенюк, А. Полянський та Г. Юодкайте-Гранскієне зазначають, що вимоги до статусу й діяльності судових експертів у Польщі схожі з українськими, також наявні подібні підходи до забезпечення судово-експертної діяльності²⁴.

Правознавці зазначають певні відмінності між системами судово-експертної діяльності в Україні й інших країнах. *По-перше*, в Україні є загальнодержавний Реєстр судових експертів, унесення до якого здійснюють на підставі рішення Центральної експертно-кваліфікаційної комісії, а не персональ-

22 Полянський А., Юодкайте-Гранскієне Г. Зарубіжний досвід взаємодії судово-експертних установ між собою та з правоохоронними органами й можливості його використання в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. № 24 (2). С. 26—51. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.03 (дата звернення: 17.06.2024) ; Завидняк І. О. Позитивний досвід розвинених країн Європейського Союзу у використанні спеціальних знань під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : мат-ли VIII Міжвідом. конф. (Київ, 27.11.2019). Київ, 2019. С. 159—162. URL: <https://elar.naiiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/355c4ce4-61cf-496d-a167-2fbb4234c19f/content> (дата звернення: 17.06.2024).

23 Бугайчук К. Л., Гончаренко І. Б., Михайлова Ю. О., Святокум І. О., Федосова О. В., Швець Д. В. Закордонний досвід підготовки кадрів для сил сектору безпеки та можливості його використання в Україні : наук.-метод. рек. Харків, 2016. 120 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/fd1f0c9f-4ad5-4463-9b31-f246de87c733> (дата звернення: 20.06.2024).

24 Полянський А., Юодкайте-Гранскієне Г. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.03 (дата звернення: 25.06.2024) ; Дуфенюк О. М. Досвід Польщі стосовно участі судового експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2018. Вип. 1. С. 240—249. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1229/1/30.pdf> (дата звернення: 25.06.2024).

ного рішення голови окружного суду. По-друге, в українському кримінальному провадженні судових експертів можуть залучати як сторона обвинувачення, так і сторона захисту. По-третє, процесуальні документи в Україні називаються «Постановами про призначення експертизи» на відміну від «Постанов про допущення доказів із висновку експерта» у деяких інших країнах. По-четверте, українське законодавство забороняє усно (наприклад, телефоном або факсом) доручати проведення експертизи. По-п'яте, хоча підстави для відводу експерта в обох країнах схожі, наявні значні відмінності у ставках погодинної оплати праці експертів²⁵.

Учені зауважують, що нормативно-правове регулювання інституту судових експертиз функціонує в Україні доволі ефективно. Наявність загальнодержавного Реєстру судових експертів, єдиних стандартів верифікації кваліфікації експертів, скорочення строків проведення експертиз і можливість залучення експерта обома сторонами забезпечують уніфікацію вимог до експертів, змагальність процесу та свідчать про прогресивність українського кримінального процесуального законодавства.

Щодо профілактики службових правопорушень у Польщі, то тут застосовують аналогічні Україні підходи, форми й методи. Особливу увагу приділяють освітній діяльності у професійній сфері, зокрема проведенню спеціальних курсів і практикумів, де не лише здобувають знання про чинне законодавство, а й формують практичні навички для запобігання правопорушенням та усунення їх наслідків. У Польщі органи державної влади активно співпрацюють із муніципальними органами й ін-

ститутами громадянського суспільства в реалізації профілактичної роботи.

Досвід країн Балтії також є корисним для вивчення. Наприклад, Литва має розгалужену систему судово-експертних установ, підпорядкованих різним відомствам. Основні судові експертизи проводять чотири державні установи: Центр судових експертиз Міністерства Литви, Судово-експертний науковий центр литовської поліції, Державна судово-експертна медична служба та Державна судово-експертна психіатрична служба Міністерства охорони здоров'я Литви. Позитивним є визнання еквівалентності судово-експертної діяльності різних країн для уникнення дублювання зусиль і скорочення часу розслідування злочинів із транскордонним компонентом. У Литві судові експерти з країн ЄС можуть вільно надавати свої послуги, якщо їхню компетенцію підтверджено відповідно до місцевого законодавства.

Профілактика службових правопорушень у судово-експертних установах країн Балтії має кілька важливих аспектів, які можуть бути корисними для впровадження в Україні: створення спеціальних підрозділів у відповідних відомствах, які займаються питаннями професійної та службової етики, моніторингом соціально-економічного стану працівників, психологічною підтримкою та забезпеченням службової дисципліни. Отже, профілактичні заходи спрямовано на морально-етичну та соціально-економічну підтримку працівників.

Підходи до профілактики службових правопорушень у судово-експертних установах України подібні до застосовуваних у провідних європейських країнах.

25 Духенюк О. М. Зазнач. твір. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1229/1/30.pdf> (дата звернення: 25.06.2024) ; Полянський А., Юодкайте-Гранскіене Г. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.03 (дата звернення: 25.06.2024).

Проте є кілька важливих аспектів балтійського досвіду, які варто врахувати:

1. Рівні профілактики. Профілактика має бути багаторівневою: загальний рівень стосується всіх громадян або всіх публічних службовців; галузевий рівень спрямовано на працівників судово-експертних установ незалежно від їх підпорядкування; локальний рівень орієнтовано на працівників окремих установ; індивідуальний рівень націлено на конкретну особу.

2. Професійна етика. Важливо формувати і закріплювати чіткі правила професійної етики для працівників судово-експертних установ. Етичні кодекси мають стати складовою організаційної політики, а їх впровадження — супроводжуватися постійним підвищенням обізнаності та тренінгами. Залучення службовців до розроблення цих кодексів сприяє їх кращому сприйняттю і розумінню.

3. Освітньо-виховна робота. Необхідно проводити систематичну освітньо-виховну роботу з працівниками, забезпечуючи правильне сприйняття й застосування інформації у професійній діяльності. Для цього слід підготувати навчально-методичні матеріали, рекомендації та інструкції щодо дій у нестандартних ситуаціях, щоб уникнути правопорушень. Важливим елементом також є практикуми з етичної поведінки.

4. Соціальна та психологічна підтримка. Потрібно посилити увагу до психологічного, соціального й матеріально-фінансового стану працівників. Моніторинг цих чинників і надання відповідної підтримки є суттєвими мотиваторами для належної службової діяльності.

5. Кваліфіковані кадри. Профілактичні заходи мають проводити досвідчені керівники з бездоганною репутацією, які зажили поваги в колективі й набули необхідних знань і навичок.

Упровадження цих заходів сприятиме підвищенню ефективності профілактики службових правопорушень і забезпеченню належного рівня етичної та професійної поведінки працівників судово-експертних установ. Урахування іноземного досвіду профілактики службових правопорушень працівників судово-експертних установ може суттєво підвищити ефективність цієї роботи в Україні. Це, своєю чергою, сприятиме зміцненню законності й дисципліни в судово-експертних установах. Досліджуючи адміністративно-правові засади профілактики службових правопорушень, ми неодноразово звертали увагу на проблеми, які існують в українському механізмі профілактики. Одна з основних проблем — недоліки нормативно-правової бази, яка регулює організацію та функціонування цього механізму.

Нарешті, цікавим для вивчення є досвід США. Так, одним із найбільш ефективних засобів профілактики вчинення службових правопорушень вважають *whistleblowing* (викриття правопорушення). Це логічне розширення антикорупційної практики, адже спочатку таку діяльність спрямовували на протидію обіцянкам, пропозиціям і/або отриманню неправомірної вигоди.

У США викриття правопорушень розглядають як важливий інструмент забезпечення прозорості та підзвітності в організаціях. Відповідно до законодавства працівники, які викривають незаконні або неетичні дії всередині організації, мають бути захищені від реталіаційних дій з боку керівництва. Одним із головних документів у цій сфері є Закон про захист викривачів (англ. *Whistleblower Protection Act*), який передбачає правовий захист та підтримку викривачів. Дослідження, проведені у США, свідчать, що розкриття інформації викривачами часто супроводжу-

ється ризиком реталіації. Викриття негативних дій або порушень в організаціях може призвести до негативних наслідків для викривачів (зниження рівня кар'єрних можливостей, погіршення умов праці або навіть звільнення). Водночас рівень реталіації може змінюватися залежно від низки чинників: організаційної культури, підтримки колег і наявності зовнішнього нагляду²⁶.

Колектив дослідників із різних університетів США, розглядаючи як взірць діяльність Американської академії судової експертизи і криміналістики (англ. *American Academy of Forensic Sciences*), вважає за доцільне запобігати деяким службовим правопорушенням шляхом дотримання основних положень Етичного кодексу, який передбачає чотири принципові положення:

- 1) утримуватися від неблагонадійної поведінки як член Академії;
- 2) не вдаватися до фальсифікації відомостей щодо власної освіти, навичок і досвіду роботи;
- 3) не спотворювати змісту науково значущої інформації;
- 4) утримуватися від заяв від імені всієї Академії, адже не всі вони мають однакову моральну вагу²⁷.

Чинне національне законодавство, що визначає матеріально-правові та процедурні аспекти профілактики в цій сфері, має численні прогалини й недоліки, які потребують усунення. Насамперед необхідно внести зміни до Закону України «Про судову експертизу» (далі — *профільний Закон*)²⁸, оскільки у ньому

відсутні положення щодо профілактики службових правопорушень у діяльності працівників судово-експертних установ. Для формування якісного нормативно-правового базису, який би ефективно впливав на профілактику правопорушень, у профільному Законі слід закріпити наведені далі положення.

1. Підтримання режиму законності.

Держава через компетентні органи публічної влади (як центральної, так і муніципальної) повинна сприяти дотриманню законності у сфері судово-експертної діяльності. Це здійснюється шляхом розроблення та впровадження організаційно-правових засад профілактичної діяльності. Важливу роль відіграють Мін'юст України, МВС України, МОЗ України, Міноборони України, СБУ та інші державні органи, у системі яких функцінують судово-експертні установи. Ці установи повинні розробляти галузеві та міжгалузеві програми профілактики, визначати стратегічні напрями, форми й методи реалізації профілактичної роботи, а також критерії та механізми оцінювання її ефективності.

2. Профілактична робота керівників. Керівники судово-експертних установ України повинні систематично проводити профілактичну роботу зі своїми працівниками як на загальному, так і на індивідуальному рівнях. У законопроекті про судово-експертну діяльність (далі — *законопроект*)²⁹ приділено значну увагу забезпеченню організаційно-управлінської, науково-методичної та інформаційної підтримки

26 Rothschild J., Miethe T. D. Op. cit. DOI: 10.1177/0730888499026001006 (дата звернення: 06.06.2024).

27 Winburn A. P., Clemmons C. M. J., Delgado T. A., Hartley S., Latham K. E., Pilloud M. A., Tallman S. D. Op. cit. DOI: 10.1016/j.fsisyn.2021.100197 (дата звернення: 11.06.2024).

28 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4038-12> (дата звернення: 17.06.2024).

29 Проект Закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?p3511=73154 (дата звернення: 25.06.2024).

судово-експертної діяльності, що є ключовим для профілактики службових правопорушень. Контроль і планування, інформаційне та науково-методичне забезпечення — важливі аспекти управлінської роботи, які передбачають контроль-наглядів, інформаційно-роз'яснювальні, науково-методичні й навчально-виховні заходи. Вони спрямовані на забезпечення високого рівня законності та дисципліни, виявлення порушень, усунення умов, що сприяли їх виникненню, і створення якісного професійного середовища.

У законопроекті також зазначено перелік обов'язків керівника судово-експертної установи, які опосередковано свідчать про його відповідальність за профілактичну роботу: забезпечення належних умов праці для судових експертів, контроль за дотриманням вимог до проведення експертиз, своєчасна підготовка науково-дослідних робіт, дотримання правил діловодства та трудової дисципліни, недопущення розголошення конфіденційної інформації, запобігання корупційним правопорушенням і порушенням вимог законодавства. Важливо, що керівникові заборонено втручатися в діяльність судового експерта під час проведення експертизи й надання висновків, що забезпечує незалежність експерта ³⁰.

Удосконалення національного законодавства щодо профілактики службових правопорушень у професійній діяльності працівників судово-експертних установ України передбачає розроблення концептуальних засад організації та реалізації профілактичних заходів.

Висновки

Дослідження профілактики службових правопорушень у професійній діяль-

ності працівників судово-експертних установ України показало, що впровадження міжнародного досвіду може суттєво підвищити ефективність цієї діяльності. Багаторівневий підхід до профілактики правопорушень є надзвичайно важливим: профілактичні заходи треба здійснювати на різних рівнях (загальному, галузевому, локальному й індивідуальному). Це дає змогу забезпечити комплексний підхід до підвищення правової свідомості та дисципліни працівників судово-експертних установ.

Важливим аспектом профілактики є правове виховання та навчання, спрямовані на підвищення рівня правової свідомості й культури працівників. Необхідно забезпечити постійне навчання та підвищення кваліфікації співробітників, що сприятиме формуванню високопрофесійного й етично орієнтованого персоналу.

Розроблення та впровадження чітких правил професійної етики включно з етичними кодексами є ще одним важливим елементом профілактики. Соціальна та психологічна підтримка працівників також має важливе значення. Моніторинг соціально-економічного стану працівників і надання їм психологічної підтримки сприяє зниженню ризику службових правопорушень.

Матеріальне та фінансове забезпечення працівників судово-експертних установ є важливим мотивувальним чинником дотримання службової дисципліни. Забезпечення належного рівня матеріального та фінансового забезпечення сприяє ефективності профілактичної роботи.

Необхідно вдосконалювати нормативно-правову базу: зокрема, до профільного Закону додати положення про

³⁰ Проект Закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 25.06.2024).

профілактику службових правопорушень.

Розроблення концепції профілактичної діяльності, яка визначатиме стратегію та основні напрями реформ у цій сфері, є необхідним.

Розроблення та впровадження методичних рекомендацій, інструкцій і навчально-методичних матеріалів для працівників судово-експертних установ сприятиме підвищенню ефективності профілактичної роботи. Створення механізмів для регулярного моніторингу й оцінювання ефективності профілактичних заходів дасть змогу вчасно вносити корективи та підвищувати ефективність профілактичної роботи.

Співпраця з міжнародними організаціями (наприклад, ENFSI) для обміну досвідом і впровадження передових практик у сфері судово-експертної діяльності також дуже важлива.

Отже, застосування міжнародного досвіду у профілактиці службових правопорушень є надзвичайно корисним для вдосконалення національної системи судово-експертної діяльності. Адаптація успішних практик інших країн з урахуванням вітчизняних особливостей дасть змогу створити ефективну систему профілактики, що сприятиме підвищенню рівня законності й дисципліни в судово-експертних установах України.

**The International Experience
in Preventing Service Offences
by Forensic Science
Authorities' Personnel:
Advancing The Legal Framework**

**Oleksii Korniev,
Sertan Alibekiroglu**

The article aims to develop specific recommendations and proposals for improving the mechanisms of general and individual preven-

tion of misconduct by employees of forensic institutions. To achieve this objective, general scientific and specialized research methods were employed. The study analyzed the application of approaches to the prevention of misconduct in forensic institutions in Germany, France, Poland, and the Baltic states. The research explored how this experience can be adapted to the Ukrainian context. The study emphasizes the importance of legal education and training, standardization and certification of forensic examinations, adequate material support for employees, and quality control of their work. The article examines directions for improving national legislation that regulates the prevention of misconduct in Ukraine. It underscores the need to develop and implement new legislative acts that take into account international experience and meet modern requirements. Specific measures that can contribute to increasing the effectiveness of preventive work are proposed.

Keywords: preventive activities; misconduct; discipline; management; education; foreign experience; forensic practice; national legislation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація

щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють про відсутність у них конфлікту інтересів.

References

- Buhaichuk, K. L., Honcharenko, I. B., Mykhailova, Yu. O., Sviatokum, I. O., Fedosova, O. V., Shvets, D. V. (2016). *Zakordonnyi dosvid pidhotovky kadriv dlia syl sektoru bezpeky ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini* [Foreign Staff Training Practices for the Security Domain: Usage Possibilities in Ukraine] : nauk.-metod. rek. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/fd1f0c9f-4ad5-4463-9b31-f246de87c733> [in Ukrainian].
- Chumak, V. V. (2020). Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii diialnosti sudovo-ekspertnykh ustanov [International Experience of Organization and Activities of Forensic Expert Institutions]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4 (91). DOI: [10.32631/v.2020.4.22](https://doi.org/10.32631/v.2020.4.22) [in Ukrainian].
- Dufeniuk, O. M. (2018). Dosvid Polshchi stosovno uchasti sudovoho eksperta u kryminalnomu provadzhenni [Poland experience regarding participation of a forensic expert in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Serii: Yurydychna. Vyp. 1. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1229/1/30.pdf> [in Ukrainian].
- Ekspertyzy u sudovii praktytsi* [Forensic Examinations in Trial Proceedings] (2004) / za zah. red. V. H. Honcharenka. Kyiv. URL: <http://librium.freehostia.com/pravo/sud/sudexpert.html> [in Ukrainian].
- Filonenko, R. (2011). Demokratyzatsiia ukraïnskoho suspilstva — zasadnycha skladova vkhodzhennia Ukrainy do prostoru Yevropy [The democratization of Ukrainian society is a cornerstone of Ukraine's accession to the European community]. *Viche*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_2_5 [in Ukrainian].
- Hryhorenko, I. A. (2014). Zarubizhnyi dosvid protydii sluzhbovym zlovzhyvanniam ta koruptsii v diialnosti politsii [Foreign Experience of Combating Service Offences and Corruption in Police Practices]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2014_1_16 [in Ukrainian].
- Huzela, M., Kantsir, V. (2018). Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii sudovo-ekspertnoi diialnosti v protsesi zdiisnennia kryminalnoho peresliduvannia [Foreign Experience in the Organization of Forensic Expertise in the Process of Prosecution]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Serii: Yurydychni nauky. № 906. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> [in Ukrainian].
- Korniiko, S. (2020). Administrativno-pravove rehuliuвання sudovo-ekspertnoi diialnosti u sferi komp'uternykh tekhnolohii u zarubizhnykh krainakh [Foreign Administrative Legal Regulation of Forensic Computer Practice]. *Administrativne pravo i protses*. № 3. DOI: [10.32849/2663-5313/2020.3.26](https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.26) [in Ukrainian].
- Koropetska, S. O., Savchenko, V. A. (2022). Perspektyvni napriamy vdoshkonalennia sudovo-ekspertnoi diialnosti z urakhuvanniam zarubizhnogo dosvidu [Promising Avenues for Enhancing Forensic Science Practice: A Comparative Analysis of International Practices]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 4. DOI: [10.24144/2788-6018.2022.04.63](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.63) [in Ukrainian].
- Korotaiev, V. M. (2018). Porivnialnyi analiz administrativno-pravovoho rehuliuвання ekspertno-kryminalistichnoho doslidzhennia v zarubizhnykh krainakh [Comparative analysis of the administrative-legal regulation of expert-forensic research in foreign countries]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2018_1_24 [in Ukrainian].
- Liubchenko, S. O., Nizovtsev, Yu. Yu., Parfyla, O. A. (2015). *Sistema zabezpechennia sudovo-ekspertnoi diialnosti v derzhavakh — chlenakh NATO* [The System of Forensic Practice Assurance in NATO countries] : nauk.-prakt. ohliad / za zah. red. O. A. Parfyla. Kyiv [in Ukrainian].
- Novikov, O. V. (2020). *Publichno-pravove zabezpechennia protydii koruptsii v umovakh rehionalnoho rozvytku* [Public Legal Support for Combating Corruption in the Context of Regional Development] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/>

- Structure/science/rada/auto/31/a4.pdf [in Ukrainian].
- Oliinyk, O. O. (2013). Zarubizhnyi dosvid administratyvno-pravovoho rehuliuvannya sudovo-ekspertnoi diialnosti [Foreign Experience of Administrative Legal Regulation of Forensic Practice]. *Mytna sprava*. № 4 (2). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_4%282%29__49 [in Ukrainian].
- Padalka, O. (2018). Stanovlennia ta rozvytok diialnosti orhaniv politsii Polskoi Respubliky [The Development of Policing in the Republic of Poland: From its Inception to the Present Day]. *Pidpriiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/34.pdf> [in Ukrainian].
- Pasichna, I. O. (2019). *Navchalnyi posibnyk z dysypliny «Zakonotvorchist, normotvorchist ta pravorealizatsiia» dlia studentiv spetsialnosti 281 Publichne upravlinnia ta administruvannia* [Textbook on Lawmaking, Normative Act Development, and Law Implementation for Students of Public Administration and Management (Specialty 281)]. Poltava. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltN-TU/5902> [in Ukrainian].
- Petrova, I. A., Spitsyna, H. O. (2019). Do pytannia formuvannia kodeksu povedinky sudovoho eksperta [Building a Forensic Examiner's Code of Ethics]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2019_2_22 [in Ukrainian].
- Polianskyi, A., Juodkaitė-Granskienė, G. (2021). Foreign Experience of Interaction of Forensic Science Institutions with Law Enforcement Agencies and Possibility of its Use in Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 2 (24). DOI: 10.32353/khrife.2.2021.03.
- Rothschild, J., Miethe, T. D. (1999). Whistle-Blower Disclosures and Management Retaliation: The Battle to Control Information about Organization Corruption. *Work and Occupations*. Vol. 26. Is. 1. DOI: 10.1177/0730888499026001006.
- Winburn, A. P., Clemmons, C. M. J., Delgado, T. A., Hartley, S., Latham, K. E., Pilloud, M. A., Tallman, S. D. (2021). Responding to the American Academy of Forensic Sciences vision, mission, and values statements: Comments, revisions, and proposed actions. *Forensic science international: Synergy*. Vol. 9 (3). DOI: 10.1016/j.fsisyn.2021.100197.
- Zavydniak, I. O. (2019). Pozytyvnyi dosvid rozvynenykh krain Yevropeiskoho Soiuзу u vykorystanni spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi hospodarskoi diialnosti [Positive experience of the apologetic countries of the European Union from the country's special knowledge during the investigation of crimes in the sphere of government activity]. *Teoriia ta praktyka sudovo-ekspertnoi diialnosti : mat-ly VIII Mizhvidom. konf.* (Kyiv, 27.11.2019). Kyiv. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/355c4ce4-61cf-496d-a167-2fbb-4234c19f/content> [in Ukrainian].
- Корнев, О., Алібекіроглу, С. (2024). Міжнародний досвід профілактики службових правопорушень працівників судово-експертних установ для вдосконалення законодавства України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 133–147. DOI: 10.32353/khrife.3.2024.09.